

***Kerim Demirci, Türkoloji İçin Dilbilim- Konular  
Kavramlar Teoriler, Anı Yayıncılık, Genişletilmiş  
2. Baskı, Ankara 2014, 391 s., ISBN 978-605-5213-39-8  
Dilek Ergöneç Akbaba\****

Türkiye Türkolojisi modern anlamda dilbilim disiplininin yıllarca uzak kalmıştır. Genellikle çeviri niteliğindeki dilbilim eserlerinin anlaşılma güçlüğüne bu uzaklaşmadaki rolü büyüktür. İngiliz, Alman ve Fransız Dili ve Edebiyatı bölümleri, dilbilim konularını Türkologlardan önce öğrenmişler, ancak bu bölümler Türkolojiden uzak durmuşlardır. Ne Türkoloji alanında dilbilimin ne de dilbilim alanında Türkolojinin yeri istenilen seviyede olmamıştır. İşte Kerim Demirci'nin eseri adından da anlaşılacağı üzere, Türkiye Türkolojisinin dilbilim alanındaki eksiğini gidermek için yazılmış önemli bir eserdir.

Son zamanlarda dilbilim üzerine, özellikle sadeleştirilmiş (hedef kitlenin Türkoloji olması dolayısıyla), anlaşılma gayesi içinde yazılan eserlerin üst üste yayımlandığına şahit olmaktayız. Mehmet Aydın'ın Dilbilim El Kitabı (Akademik Kitaplar, 2014), Caner Kerimoğlu'nun Genel Dilbilime Giriş (Pegem Akademi 2014), yine bir Türkolog olan Günay Karağaç'ın Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü (TDK Yayınları, 2013) bunlardandır. Kerim Demirci'nin çalışmasının ilk baskısı da aynı dönemde (Anı Yayıncılık, 2013) yayımlanmıştır. Ancak ilk baskı ile ikinci baskı arasında hacim bakımından ciddi bir farklılık söz konusudur. İlk baskı 210 sahife iken ikinci baskı ilkinin neredeyse iki katıdır ve 391 sahifedir. Eserin içeriğindeki artışın yanı sıra konuların sırasının da yer yer değiştirdiğini görmekteyiz. Tanıttığımız söz konusu eser tam manasıyla genişletilmiş ikinci baskıdır.

Eserin başında, yazılma amacının açıklandığı bir Önsöz yer almıştır. Kitabın dilinin anlaşılır olmasına özen gösterildiği burada tekrar tekrar belirtilmektedir. Gerçekten de eser ilk andan itibaren son derece akıcı bir şekilde okunmakta ve anlaşılabilir olması için sık sık tanımlarla desteklenmektedir.

Eser İçindekiler bölümünün ardından Dili İnceleme Alanları adlı bir ana başlık ile başlamaktadır. Burada Dilbilgisi, Filoloji, Dilbilim alt başlıklarıyla bunların birbirinden farkı aktarılmıştır. Dillerin Doğuşu ile İlgili Teoriler alt başlığında monogenesis ve poligenesis olarak adlandırılan teoriler açıklandıktan

---

\* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü. dileker@gazi.edu.tr.

sonra dillerin ortaya çıkışı ile ilgili farklı teoriler tek tek sıralanmıştır. Yabanî Çocuklar meselesinin ardından Dil Çalışmalarında İlk Devre’de, dil üzerine yapılan ilk çalışmalar Hindistan’dan başlayarak Eski Yunan ve Eski Roma’da anlatılmıştır. Eflatun’un başı çektiği “Doğalcılar” ile Aristo’dan başlayarak Saussure’ün devam ettirdiği “Yapaycılar”ı açıklayan Demirci, yapaycılığın desteklediği, nesne ile isim arasındaki bağın keyfi olması konusuna dikkati çeker. Burada yansıma kelimelere de açıklık getirilmekte, insan isimleri ile ilgili inanışlar, konunun Türk kültüründeki yeri, dinî boyutu vb. üzerinde durulmaktadır.

Bundan sonraki ana başlık Başlıca Dilbilim Okulları’dır. İskenderiye Okulu, Bergama Okulu, Basra Okulu, Kûfe Okulu, Port Royal Okulu, Cenevre Okulu, Prag Okulu, Kopenhag Okulu, Amerikan Okulu ve bu okulların temsilcileri ile savundukları görüşler bu bölümde kısaca yer almıştır. Türkiye’de Dilbilim Çalışmaları başlığı altında, bu çalışmaların geniş kitlelere yayılması çok yeni olsa da çalışmaların aslında eskiye dayandığını anlatan Demirci, konu üzerinde çalışan tanınmış dilbilimciler ile günümüzde dilbilime eğilen gençlerin isimlerini saymakta ve bu esere kadarki önemli dilbilim çalışmalarından bazılarını burada tanıtmaktadır.

Eserin bundan sonraki ana başlığı Göstergebilim ve Dilbilim İlişkisi’dir. Bu bölümde dilbilimin göstergebilim içinde bir alt dal olduğunu gösteren Demirci, şema ve bolca tanıkla; gösteren, gösterilen, gösterge, gönderge gibi kavramları açıklamaktadır. Bu bölümün alt başlıkları Göstergebilimin Kurucuları, Dil Dışı Göstergeler ve bunların açıklandığı 1. İndeks “belirti”, 2. İkon “resimcik”, 3. Sembol “simge” konuları tanıklar ve şekiller eşliğinde anlatılmaktadır. Modern dilbilimin kurucusu Ferdinand de Saussure’ün dört adet meşhur ikilisinin tanıtıldığı 1. Eşzaman ve Artzaman, 2. Langua ve Parole, 3. Gösteren ve Gösterilen 4. Yatay Diziliş ve Dikey Diziliş konularından sonra Yerine Geçme ve Zamirimsiler, İngilizce ve Türkçe tanıklarla desteklenen başka bir başlıktır.

Dilbilimin Alt Başlıkları konusunda dilbilimsel olarak dört ana seviyenin varlığı anlatılmaktadır. Bunlardan ilki Ses Bilgisi ve onun altında değerlendirilen 1. Söyleyiş Ses Bilgisi, Akustik Ses Bilgisi, 3. İşitsel Ses Bilgisi, ve uluslararası fonetik alfabenin anlatıldığı IPA Nedir? konularıdır. Bundan sonraki başlık Sesbilim yani fonolojidir. Bu konunun fonetik ile karıştırılmaması gerektiğini özellikle hatırlatan yazar, bu bölümde Sesbirim (fonem), Alt Sesbirim (alofon), Vokaller ve Konsonantlar, Fonem Teorisi Neye Yaramıştır? konularını adeta matematiksel ifadelerle, formüller ve şemalar eşliğinde açıklamaya devam eder. Bu arada yazarın bazı başlıkların üzerine konuyla ilgili beyitler, atasözleri, özlü sözler, Kur’an’dan ayetler vb. koyduğu dikkati çekmekte, bu tarz girişler konulara olan ilgiyi artırmaktadır.

Başlıca Ses Olayları başlığı altında Benzeşme (asimilasyon), Yumuşama, Sertleşme, Aykırılışma, İkizleşme, Ünlü ve Ünsüz Düşmesi, Kakofoni, Telâfi Uzunluğu, Ünlü ve Ünsüz Türemesi, Göçüşme, Öndamaksıllaşma, Artdamaksıllaşma, Sızıcılaşma, Ulama konuları bolca tanıkla anlatılmıştır. Parçalarüstü Ses Bilgisi ana başlığı altında Hece, Vurgu, Durak, Ritim, Perde, Hız, Ton, Ezgi, Tını gibi alt başlıkların yer aldığı bölümün ardından En Az Çaba Yasası'na açıklık getirilmekte, konu yine Türkçe, İngilizce ve Rusça tanıklarla desteklenmektedir. Yakınlık İlkesi, Sesin Edebî Değeri, Sesin Toplumsal Boyutu konularından sonra Ses, Yazı, Alfabe İlişkisi ve İmlâ eserde yer almıştır. Yazının Tarihî Gelişimi'nde yazının belli başlı türlerinden kısaca bahseden yazar, 1. Logografik Yazı, 2. Hece Yazısı, 3. Fonemik Yazı, Özel Yazı Sistemleri, Transkripsiyon (çeviri yazı), Transliterasyon, Rebus İlkesi, Yazının Kültürel Değeri alt başlıklarında şekil ve resimlerden de yararlanarak konuları Türk dil ve kültürüyle harmanlamaya çalışmıştır.

Ses konusunun bu ayrıntılı anlatımından sonra dilbilimsel olarak ikinci ana seviye olan Morfoloji (biçim bilgisi veya şekil bilgisi) konusuna geçilir. Bu bölümde morfolojik olarak diller; yalınlayan, bükümlü, eklemeli ve kaynaştıran diller olarak sınıflandırılmış, bunlar hakkında tanıklarla bilgi verilmiştir. Demirci bu bölümde Wilhelm vo Humboldt ve Morfoloji başlığı altında dillerin morfolojik tipolojisinin Humboldt'un gramatik yapıların gelişimi teorisine dayandığını ifade eder ve dillerin geçirdiği dört safhayı anlatır. Bunlar 1. Pragmatik safha, 2. Sentaktik safha, 3. Çatallanma safhası, 4. Dilbilgisel safhadır.

Eserin bu bölümünde daha sonra Biçimbirim (morfe) kavramı üzerinde durulur. Alt Biçimbirim (alomorf), Bağımsız Biçimbirim (free morpheme), Bağımlı Biçimbirim (bound morpheme) açıklandıktan sonra Dilbilgiselleşme (gramerleşme) teorisine geçilir. Teorinin Antoine Meillet'den itibaren tarihini anlatan yazar, Türkçenin yanı sıra birçok dünya dilinden örnekler vererek dilbilgiselleşmeyi açıklar. Konuşma ve yazma dilinde *yürü-* fiili mevcut iken bunun dilbilgiselleşmiş şekli olan *-yor* ekinin de dilde bulunması vb. durumlar Aynı Anda Var Olma başlığı altında ele alınmıştır. Dilde ek olarak kullanılan morfolojik unsurların zamanla kelime haline gelmesi demek olan Leksikalizasyon konusundan sonra Ara Unsur: Enklitik, Bitmemişlik ve Bitmişlik, Zaman, Kip, Görünüş ve Kılımlı Meseleleri konularına geçilir. Belirtilen konu 1. Zaman, 2. Kip, 3. Görünüş (aspekt), 4. Kılımlı şeklinde ayrı ayrı ele alınır. André Martinet'nin ortaya attığı ve dilin yapısal mekanizmasının tahlil edildiği Çift Eklemlilik Nedir? (double articulation) ile bu bölüm sona erer.

Kelimelerin hangi kökten geldiğini inceleyen Kökenbilgisi'nde (etimoloji) Türkçede sıkça kullanılan bazı kelimelerin etimolojik olarak nereden geldikleri açıklanmıştır. Halk Etimolojisi ise "dilbilimsel bakımdan sağlam delillere dayanmadan, uydurma veya yakıştırma yoluyla yapılan bir tür etimolojidir".

Leksikoloji; kelime bilgisi veya söz varlığı anlamına gelen Yunanca bir kelimedir. Bu bölümde adbilim yani Onamastik ile Başlıca Kelime Yapma Yolları açıklanır. Başlıca kelime yapım yolları olan Örnekseme, Türetme, Birleştirme, Karma, Kısaltma, Geri Türetme (backformation), Uydurma üzerinde durulduktan sonra Çocuk Dili, Doğrudan Kopyalama (calque), Derleme, Tarama kavramlarından bahsedilmiş, bu konuyla ilgisi olan Ödünçleme ve Geri Ödünçleme ise Tarihsel Dilbilim bölümünde anlatılmıştır.

Dilbilgisel Kategoriler başlığı altında bu kategoriler tek tek sıralanmış ve açıklanmıştır. Bunlardan 1. Cinsiyet, 2. Sayı, 3. Durum / Hal konularından bu bölümde bahsedilmiş, yine dilbilgisel kategoriler arasında sayılan şahıs, zaman, kip, görünüş, kılınış kategorileri ise Zaman, Kip, Görünüş ve Kılınış Meselesi başlığı altında açıklandığı için burada tekrar bahsedilmemiştir.

Başka bir ana başlık Sözlükbilim'dir. Leksikografi de denen sözlükbilimi konusunda bilgi verildikten sonra sözlük çeşitleri sayılmıştır.

Sentaks (cümle bilgisi) eserin önemli bölümlerinden biridir. Sentagma ve Paradigma kavramları burada açıklanmakta, konu yine bolca tanıklanmaktadır. Sözdizimsel Çözümleme Türleri “cümleyi oluşturan alt birimleri tespit etmek ve bu birimlerin birbirleriyle olan ilişkilerini incelemek”tir. Bunun için kullanılan metot türleri 1. Geleneksel metot, 2. Ağaç metodu, 3. Oklama metodu, 4. Çin kutusu metodu, 5. Stemma metodu, 6. Reed-Kellogg Sistemi ve 7. Parantezleme metodu olarak ayrılmakta ve eserde bu konular tanıklanarak bilgi verilmektedir. Chomsky'nin Syntactic Structures adı eserinde ele aldığı ve aslında insan dili ile hayvan iletişimini birbirinden ayıran teori olan Üretici Dilbilgisi (generative grammar) bundan sonra anlatılan konudur. “Canlılar arasında yalnız insan beyninde bulunan ve konuşma dilini algılayan, işleyen ve üretebilen fizyolojik bir birim” olan Dil Edinim Cihazı, “söz dizimi ile alakalı bir teori” olan Yönetim ve Bağlama Teorisi, Derin Yapı ve Yüzey Yapı meselesi, Dil İçeri Derin ve Yüzey Yapılar yine son derece açıklayıcı ve anlaşılır tanıklarla anlatılmıştır.

Edilgen yapı cümlelerin öğelerinin tespiti ile ilgili karşılaşılan durumlar; Sözde Özne, Özde Nesne başlığı altında verilmiştir. Diller Arası Derin ve Yüzey Yapılar, Evrensel Dilbilgisi, Dil Evrenselleri, Eksilti (ellipsis), Boşluk, İz konularının ardından “1900'lü yıllarda Saussure'ün öncülüğündeki Cenevre Okuluyla başlayıp Kopenhag ve Prag dil okulları vasıtasıyla önce dilciler arasında yayılan, daha sonra da sosyoloji, antropoloji, psikoloji, ekonomi, edebiyat vb. farklı alanlarda uygulama alanı bulan Yapısalcılık (structuralizm) konusuna geçilmiştir. Demirci'nin ifadesiyle “Prag okulunun fonem teorisini dayandırdığı ayırt edici özellik terimi ve ikili zıtlıklar, A. Martinet'in çift eklemlilik ve işlevselci yaklaşımı, Louis Hjelmslev ve Kopenhag okulunun glosematik terimleri başta olmak üzere birçok yaklaşım yapısalcılığın ta kendisidir.” Yapıbozumculuk ise Cezayir asıllı Fransız Jacques Derrida tarafından yapısalcılığa gösterilen en büyük tepkidir.

Bundan sonraki ana konu Anlambilim'dir (semantik). Yazar, anlambilim ile ilgili bilgi verirken diğer konuları açıklarken yaptığı gibi semantik üzerine yoğunlaşan önemli isimleri ve eserleri de sayar. Daha sonra konuyla ilgili Gerçek Anlam, Anlam Değişmeleri, Yan Anlam, Mecaz Anlam, Zıt Anlam, Terim Anlam, Eş Anlamlılık, Anlam İyileşmesi, Anlam Kötüleşmesi, Anlam Daralması, Anlam Genişlemesi, Anlam Ekseni, Duygu Değeri, Kelime Ölümleri, Deyimler, Atasözleri, Kalıp Sözler, Vecizeler, Aforizmalar, Bercesteler konularını bolca tanıkla anlatır.

Metin Dilbilim (textlinguistics) başka bir önemli ana başlıktır. Hem edebiyat ile hem de semantik, söylem analizi, stilistik (üslupbilim) gibi dilbilimsel alanlarla iç içe olan metin dilbilim, bir metni meydana getiren tüm unsurların belirli metotlarla dilbilimsel olarak analizini yapan dilbilim sahasıdır. Bu konunun alt başlıkları Bağdaşıklık (kohezyon) ve Tutarlılık'tır (koherans).

Demirci'nin Türkçede anlamını tam bulamamış kelimelerden biri olarak gösterdiği Pragmatik diğer bir ana başlıktır. "Faydacılık" ile çevrilse de bu da kelimeyi tam olarak açıklamamaktadır. Söz etkinlikleri (speech acts) teorisi pragmatik'in temeli kabul edilir. Buna göre kelimeler üç ana grupta sınıflandırılmıştır. Söz Etkinlikleri: 1. Düzsöz, 2. Edimsöz, 3. Etkisöz. Bunların anlatılmasının ardından Konuşma Dili ve Yazı Dili Farkı'ndan bahsedilir, sonra da eserde çok ayrıntılı bir şekilde yer alan ve Türk Edebiyatı'ndan tanıklarla desteklenen Metafor konusuna geçilir.

Söylem Analizi (discourse analysis), başlangıcı Spitzer tarafından yazılıp Foucault tarafından Fransızca'ya çevrilen Stilstudien (üslup çalışmaları) adlı esere dayanmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere iki ayağı vardır; birinci ayağı söylem, ikinci ayağı analiz yani çözümlemedir. Konu medyanın dil tercihindense eğitim öğretim dünyasına kadar çeşitli alanlarda tanıklanmaktadır. İşaretlilik ve İşaretsizlik, söylem analizine dâhil olabilecek gündelik konuşma kuralları olan Grice'nin Maksimleri, İletişim Modeli'nin ardından dilbilimin dil-toplum ilişkilerini bütün yönleriyle inceleyen dalı olan Toplumsal Dilbilim (sosyolengüistik) ana başlığına geçilir. Dilin kullanımının erkekler ve kadınlar için farklılık gösterdiğini anlatan Dil ve Cinsiyet İlişkisi konusunda, kadın ve erkek arasındaki dil kullanımından doğan ve konuşma ortamına yansıyan sekiz alt başlıktan söz edilir. Bunlar 1. Kısa Cevaplar, 2. Soruların Mânâsı, 3. Konuşma Sırası, 4. Konu Değiştirme, 5. Kendini Anlatma, 6. Sözlü Saldırganlık, 7. Dinleme, 8. Aynı Anda Konuşma'dır. Dil kullanımı ile insanın yaşı arasındaki bağın anlatıldığı Dil ve Yaş Bağlantısı, dil ile milliyetçilik arasındaki sıkı bağın anlatıldığı Dil ve Milliyetçilik Bağlantısı, dil ve inanç arasındaki çok yönlü bağlantının anlatıldığı Dil ve Din Bağlantısı, doğası gereği dile benzeyen ve uygulanabilmesi için de dile ihtiyaç duyan hukukun dille bağının anlatıldığı Dil ve Hukuk Bağlantısı, Adli Dilbilim, Dil ve Ekonomi Bağlantısı, Türkçenin

dolayısıyla Türk kültürünün elden gittiği korkusunun anlatıldığı Haddine Varan, Zıddına Varır mı? ile eser devam etmektedir. Bahsi geçen son konuda yazar Türkçenin elden gitmediği “aksine uygun ortam bulan kültür unsurlarının neşvünemasıyla geri geldiği” fikrindedir.

Örtmece (euphemism) bu bölümdeki alt başlıklardan biridir. Örtmece; “uygunsuz, sert, patavatsız ifadelerin daha müphem, yumuşak ve dolambaçlı olanlarıyla değiştirilmesi” veya “korku veren, hoş olmayan konulardan kaçmak için kullanılan, tabu sayılan kelimelerin yerine kullanılan kelime veya kelime grupları”dır. Din Bağlantılı Örtmeceler, Cinsellikle İlgili Örtmeceler, Boşaltım İle İlgili Örtmeceler ve Diğer Örtmece Konuları ile Örtmecelerin Oluşum Biçimleri bu bölümde ele alınmıştır.

Örtmecelerin çağdan çağa, toplumdan topluma değişim gösterdiğini belirten yazar, Örtmeceler ve Değişim konusu içinde bu durumdan bahseder. Kötü Adlandırma ise aksi yönde bir örtmecedir. Argo, Slogan, Küfür konularının ardından dillerin hükümetler ile ilgili boyutunun anlatıldığı Dil Politikaları konusu üzerinde durulur. Demirci, dillerin aynı kökten gelse bile çeşitli etkenlerden dolayı birbirinden ayrıldığını ve yavaş yavaş bağımsız diller gibi hareket etmeye başladıkları belirtir ve Lehçebilim konusu içinde bu ayrışmayı basamaklara ayırır. Bu basamaklar Bireysel Dil, Zümre Dili, Ağız, Şive, Lehçe ve Dil’dir. Belirli bir dil özelliğinin coğrafi sınırlarına İsoğloss denir. Ortak dil anlamına gelen Lingua Franca konusunun ardından temas dilleri olan Pidgin, başka bir toplama dil türü olan Kreyol, insanların dilleri ile dünya görüşleri veya kültürleri arasındaki ilişkinin anlatıldığı Sapir-Whorf Hipotezi, birden fazla dil, lehçe, ağız konuşurlarının bir dille, lehçeyle vb. konuşmayı bırakıp diğerine geçmesinin (ki bu karşındaki tarafından anlaşılır veya anlaşılmaz) anlatıldığı Kod Değiştirme, çok dil sahibi olan kişinin aynı anda diller arasında geçiş yapması olayı olan Kod Karıştırma bu bölümdeki diğer konulardandır.

Eserdeki diğer ana başlık Ana Dili Edinim Safhaları’dır. Bunların gösterilmesinin ardından Tarihsel Dilbilim ana konusuna geçilir. Bu bölümde Karşılaştırmalı Dil Çalışmaları, Genetik Akrabalıklar ve Dil Aileleri, Dil Akrabalıklarının Kriterleri, Genetik Akrabalık İçin Yanıltıcı Kriterler gibi konular işlenir. Başlıca Dil Aileleri içinde dil aileleri tanıtılır. Bu bölümde İzole Dil, Üst Katman Dilleri, Alt Katman Dilleri, Yan Katman Dilleri, Ödünçleme, Tekrar Ödünçleme, Merkez-Çevre Modeli, Doğal Dil, Yapay Diller, İşaret Dili, Kuş Dili, Ölü Diller, Ölen Dil Dirilir mi? gibi konulara değinilmiştir.

Felsefe-Dil İlişkisi konusunda ise Demirci “felsefecilerin dili kullanarak varlığı keşfetmelerine mukabil dilcilerin de felsefeyi kullanarak dili keşfetmesi gerekir” yorumunu yapar. Bundan sonraki alt başlıklar İdeal Dil Var mıdır?, Ludwig Wittgenstein’in Dile Bakışı’dır.

Psikolojik Dilbilim başka bir ana başlık olarak eserde karşımıza çıkar. Bu bölümün alt başlıkları Göçüşme (metatez), Sağır Duymaz Uydurur, Dil Hastalıkları, Sağırılık ve Dilsizlik, Disleksi, Kekemelik bu bölümde incelenmiştir.

Davranışsal Dilbilim bölümünde Leonard Bloomfield ile Burrhus Frederic Skinner'ın deneyselciliği ön plana çıkararak görüşleri ana hatlarıyla açıklanmıştır. Uygulamalı Dilbilim ve Bilgisayarlı Dilbilim bu konunun ardından işlenmiştir.

Eserin sonunda çok zengin bir Kaynaklar bölümü, İndeks ve Hatırlama Testleri yer almaktadır.

Kerim Demirci'nin eserinin 2. baskısının ilk baskıya nazaran oldukça geniş olduğunu belirtmiştik. Yazar böylelikle adeta Türkoloji bölümlerini daha küçük çaplı bir çalışmayla konulara alıştırmış, ardından da çok daha ayrıntılı bir anlatımla eserini genişletmiştir. Eserin hem akademik alanda çalışanlara hem de üniversitelerde Türkoloji bölümlerinde okuyan öğrencilere dilbilimi sevdirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Eserde konular mümkün olduğu kadar bol tanık, resim, sema vb. yöntemlerle anlatılmıştır, ana ve alt başlıklar arasında numaralandırma veya harflendirme yoluna gidilmemiş, ana başlıkların tamamı büyük harflerle, alt başlıklar ise sadece ilk harfleri büyük harf olmak üzere verilmiştir. Sadeliği ve anlaşılır olma gayretiyle öne çıkan eserin ikinci baskısı da hem dilbilimin hem de Türkolojinin başucu kitaplarından biri olarak yerini almıştır.